

SLAAPCOMFORT VOOR RIJK EN ARM (Gent, 14de - 17de eeuw)

Luc Devriese

Samenvatting

Een kleine verkenning van de omstandigheden waarin een uiterst belangrijke menselijke bezigheid, het slapen, uitgeoefend werd, start in een ver verleden tijd. In 1398 namelijk, bij iemand uit de stedelijke toplaag: een rijke wijnkoopman die een groot 'steen' bewoonde in het centrum van Gent. Daarop volgend krijgen we een inkijkje in het buurhuis bij de subtop, een apotheker, exact drie eeuwen later (1698). Ondanks deze aanzienlijke verschillen in tijd en maatschappelijk aanzien, noteren we opvallende gelijkenissen: het echtelijk bed is veruit het belangrijkste in huis en er zijn geen afzonderlijke slaapkamers. Toch is er een nieuwigheid: het 'bedde' dat in 1398 enkel sloeg op wat wij 'beddengoed' noemen, kon drie eeuwen later vervat zitten in een verplaatsbare houten constructie: een ledikant.

In de volgende deeltjes van deze bijdrage gaat de aandacht naar de minder fortuinlijke lieden die tijdelijk of permanent niet over een eigen huis en slaapgelegenheid beschikken. In korte lijnen wordt de geschiedenis geschetst van de opvang - meer bepaald het te slapen leggen - van arme reizigers, zwerwers en daklozen in Gent. In de middeleeuwen gebeurde het bijbelse 'werk van barmhartigheid de vreemdelingen herbergen' in passantenhuizen, caritatieve stichtingen vooral aan de stadspoorten. Enkele schaars beschikbare gegevens betreffen een speciaal type onderkomen voor arme, eerzame en 'passante' priesters, het Papenhuis bij de Sint - Jorispoort aan de Steendam. Daar waren enkele kamers beschikbaar, werd 'potagie' verstrekt en kon men zich warmen. Gelijkaardige gespecialiseerde huizen die rondreizende arme kooplieden, 'mersmannekens' herbergden, werden eveneens gesticht maar daarover zijn de gegevens zo mogelijk nog schaarser. Meer informatie is beschikbaar over niet gespecialiseerde passantenhuizen. We vernemen tal van details over bedden, verwarming en voeding van arme reizigers in het Sint - Jorishuis of Sint-Joris spitaal aan de Gentse Vijfwindgatenpoort in de jaren 1300 en 1400.

Vanaf de 16de eeuw voltrekt zich een mentaliteitsverandering. Behoeftige vreemde reizigers worden zo snel mogelijk buiten dezelfde poorten gewerkt. We zien hoe het 'vreemdelingen herbergen' verdwijnt uit het Sint-Jorishuis dat omgevormd wordt tot klooster en meisjespensionaat.

1. Inleiding: slapen een heel belangrijke bezigheid

In een vorig VMD nummer (2015, jg. 13 nr I) was het hoofdthema 'Schamel wonen'. We hadden het over 19de- en 20ste-eeuwse toestanden, over cités en citeetjes, over huizen onderverdeeld in kamers en overbevolkt, over oorlogsbarakken en over logementhuizen voor rondtrekkende lieden en daklozen. In dit nummer gaan we op dat laatste onderdeelje van de woonproblematiek verder in, maar dan in veel vroeger tijden. We bekijken in het bijzonder hoe godshuizen, hospitiïms, gesticht en ingericht werden aan de diverse stadspoorten, hoe ze gerund werden en hoe ze vanaf de jaren 1500 hun primaire taak zagen verloren gaan. De twee meest gebruikte benamingen godshuis en hospitiïm (hospice in Vlaanderen, gasthuis in het Brabantse) verraden samen wat ze in essentie waren: om Godes wil gestichte liefdadige instellingen die een beschutte plek voor de nacht aanboden aan wie dat niet had.

Hoofdthema is dus 'slapen' en 'te slapen leggen'. We trekken het thema open van arm tot rijk, van godshuizen tot privé huizen. Niemand kan ontkennen dat slapen een belangrijke menselijke bezigheid is. Maar het lijkt zo vanzelfsprekend en zo simpel dat we er eigenlijk maar weinig aandacht aan besteden. Een verwaarloosd thema. Alles wat we nodig hebben is een geschikte ruimte, een goed bed, en wat behaaglijk beddengoed, liefst niet al te lang geleden gewassen. Het telt nauwelijks mee in ons budget. Daarom doet het toch wel wat bevreemdend aan te zien hoeveel men in vroeger eeuwen verhoudingsgewijs spendeerde aan slaapcomfort. Het lijkt er wel op dat de uitgaven voor slapen, net als die voor eten, een alsmaar kleiner onderdeel gaan vormen van de leefkosten in onze streken.

In het hierna volgende wordt vooreerst het slaapcomfort beschreven in twee rijke huizen, resp. aan de einde van de 14de eeuw in de 'herberghe' van een wijnkoopman, en drie eeuwen later in een apothekerswoning. Daarna wordt aandacht geschonken aan de mogelijkheden tot overnachting voor arme reizigers vanaf de 14de eeuw tot in de jaren 1500 toen deze vorm van gastvrijheid stilaan in de verdrukking kwam.

Het allergrootste aantal situaties, die van de talloze mensen die daar ergens tussenin zitten, komt dus niet aan bod. Maar het onderwerp is gigantisch, beperking is sowieso noodzakelijk.

2. Slapen in een rijk koopmanshuis, anno 1398

In 1398 stierf de gewezen negende schepen van de Gentse Keure (1), Heinric van Leyns in zijn dubbelhuis *herberghe Ten Putte die men heet den Osse ende den Esel* pal in het Gentse centrum aan het Gouden Leeuwpleintje. De eigenaars van dit 'Vrij huis – Vrij Erf, Heinric en zijn tweede vrouw Mergriete van Westvoorde, konden er hun gasten en handelsrelaties onderdak bieden, maar hun grote dubbelhuis was geen herberg voor betalende klanten. Hoewel het uitdrukkelijk aangeduid werd als 'herberghe den Osse ende den Esole', was het geen herberg of hotel in de ons bekende gebruikelijke betekenis, maar een grote privé - woning, gelijkaardig aan het 18de-eeuwse 'hôtel

particulier' van de topklasse.

Omdat het gezin van Leyns een minderjarig kind telde, moest er een 'staat van goed' opgemaakt worden: een lijst van alle bezittingen, waaronder de huisinboedel en ook de schulden en tegoeden. Die geeft een beeld van de luxe waarmee een rijke koopmansfamilie zich toen kon omringen (2). De in het Gentse stadsarchief in de registers van de schepenen van Gedele bewaard gebleven beschrijving is erg gedetailleerd en geeft, zeer opzettelijk, allerlei kenmerken aan die vooral de waarde en de rijkelijke uitvoering van de verschillende goederen tot uiting laten komen (3). We beperken ons hier tot de beschrijving van het bedcomfort met enkele andere gegevens ter vergelijking.

Bedden

Bedden waren het belangrijkste wat in zo'n 14de-eeuws huis te vinden was. Maar hier moeten we wel even opletten: met 'bedde' werd bedoeld wat we nu beddengoed noemen. Het is de oudste betekenis van de term die zowel kon duiden op rustplaats, zoals in 'bedding' van bv. een rivier, als wat daar bij hoort, zoals in de Franse term 'literie'. In zijn primitiefste vorm kon dit 'er bij horende' net zoals bij onze huisdieren, strooisel zijn, in het Frans 'litière'. Dat stro werd mettertijd in linnen zakken gestoken, strozakken, of vervangen door graankaf in kafzakken, voorlopers van onze matrassen. Bij rijk volk werd dat vulsel verendons, met als allerbeste 'eiderdons' van de eidereend. Daarbij kwamen nog kussens en dekens allerhande, zoals we zullen zien. Dat samen vormde het 'bedde' en kon zoals bij het echtpaar van Leyns – van Westvoorde vervat zitten in een 'coutse' met een 'voetberde' (houten afsluitsel) en afgesloten met een 'ombanc' (omhang, bedgordijn). Het was een min of meer vaste constructie, zoals ook onze Nederlandse term 'bedste(d)e' suggereert: een 'stede' (plaats) voor een bed, voor beddengoed met andere woorden. 'Stede' betekent hier een plek waar een lig- en rustplaats kon en mocht worden geïnstalleerd, zoals in 'haardstede' en in 'molenstede' (denk aan Meulestede). Het woord 'koets' mag ons hier niet misleiden: in de betekenis van bedkoets is het afgeleid van 'coucher'.

Het bed was dus geen houten meubel zoals we ons dat nu voorstellen. 'Meubel' betekent trouwens 'mobiel' en in origine kon dat alles zijn wat geen grond was (3). Het valt op dat er in het hier beschreven rijke huis schijnbaar geen houten meubels van enige betekenis aanwezig waren. Banken, schragen en krukjes zullen er wel geweest zijn in het huis van het echtpaar van Leyns - van Westvoorde, maar die waren blijkbaar het vermelden niet waard.

Het bedcomfort was wel indrukwekkend en zonder meer luxueus. Speciaal één bed moet nogal wat ingehouden hebben: *Een bedde van 14 vierendeelen (ca. 2,5m.) metten hoeftpuelwe, metter coutse met eenen voetberde met eenre roeden (rode) saergen met eenen roeden voetcleede met tweeen witten wullinen cleedren, twee oiercussine met 4 fluwinen, 54 ellen (bijna 40m) linwaets te slaepplakinen der toehoirende, eene goede sidene culct (matras, spreij of deken, dikwijls met veel pracht bewerkt), een ombanc met 2 yserinen roeden, 12 roede sitten cussine gheloeft* (4).

Dat zou een dus bed geweest van om en bij 2,5m. breed (5). Monumentaal,

jawel, maar nauwelijks ruim genoeg voor de twaalf rode zijden (!) kussens en de hele rest, lijkt het ons. Maar misschien gebruikte het echtpaar van Leyns – van Westvoerde, of wie er ook nog in dat bed sliep, niet alles tegelijk? Waar dat bed stond (of beter: lag) wordt niet vermeld, maar vermoedelijk was dat in de voornaamste ruimte van het huis, de 'zaal'. Afzonderlijke slaapkamers bestonden nog lang niet.

Een tweede bed was minder groot: *een bedde van 9 vierendeelen met hoeft-puelwe met eenre roeder saergen ende met eenre coutsen*. Daarbij of daarnaast was er nog reserve: *item 5 oiercussine, eene goede bandwale, 20 ellen nieuwer dwalen, een stic ammelakine (tafellaken) van 7 ellen, 33 ellen lynins lakenen in dweersen stucken, een paer nieuwer slaep lakine met laschen (loshangende delen)*.

Ook voor verlichting werd er gezorgd, want tussen al dat beddengoed werd *eenen hertshoeren* vermeld. Dergelijke geweien werden gebruikt om lichtjes aan op te hangen.

En verder...

Laten we even kijken wat er verder in huis te vinden was en wat de familie verder nog allemaal bezat. Dat moet ons in staat stellen de materiële situatie van de familie van Leyns - van Westvoerde te kennen en plaats en rangorde van het bedcomfort daarin te appreciëren. Zonder meer het meest opvallende soort voorwerpen aanwezig in het huis, waren de boeken. Die waren in die tijd nog erg zeldzaam in huizen van leken. Zonder uitzondering waren het religieuze werken en hun waarde ontleenden ze niet alleen aan hun inhoud en handschriftelijke uitvoering, maar ook aan hun luxueuze vorm. Zo vinden we er een psalterium: *een sauter met selverninen sloten*. Verder ook een aantal rijkelijk uitgevoerde devotionele voorwerpen, juwelen, sierhuisraad en klederen. Jammer toch dat al dat ander fraais niet afzonderlijk geprijsd staat.... De relatieve waarde van het slaapcomfort ten opzichte van de verdere inboedel van Den Osse kunnen we dus niet in cijfers uitdrukken, maar alles wijst er op dat het bedcomfort primeerde.

Dat was al heel wat, maar nog lang niet alles. De wees Grielken van Leyns, dochter van Heinric met zijn eerste vrouw Barbara Vighier, voor wie de staat van goed opgemaakt werd, kreeg nog een belangrijke som *in ghereeder ghelde*. Er viel trouwens nog heel wat meer te verdelen: huizen in Gent en vooral in Damme, erfelijke renten (pachten) van landbouwgronden in een vijftal Oost-Vlaamse gemeenten, lijfrenten en belangrijke sommen die *diveersen persoenen* aan de erfgenamen schuldig waren. En...nog iets: de opsomming eindigt met *25 ½ hamen wine liggende inden kelre*. Omgerekend betekent dat zo maar eventjes 3.460 liter wijn. Vermoedelijk verbleef Heinric regelmatig in Damme en was hij vooral actief in de wijnhandel vanuit dat havenstadje (6).

Welgesteld maar toch niet prinselijk

Hoe rijk al het hierboven beschrevene ook lijkt, toch was het geen inboedel van een prinselijk verblijf. In musea en schatkamers van kathedralen zijn er uit die tijd allicht veel kostbaarder voorwerpen bewaard gebleven dan die

welke hier opgesomd worden (7). De bewoners van het huis Te Putte stelden zich bijv. tevreden met houten drinkbekers met zilveren voetsteunen, daar waar de musea zoveel massieve stukken tonen.

Dit gezegd zijnde, moet toch toegegeven worden dat de bijna één kg wegende massief zilveren en vergulde kroezen imposant moeten geweest zijn. Maar de rijke handelaar van Leyns had nog wel wat anders 'onder zich': *ghereed* ghelt. Vergelijk even de waarde van al dat zilveren sierhuisraad (8), samen zowat 15 pond groot, met de 77 pond aan contant geld dat het minderjarige dochttertje Grielkin van Leyns toekwam, en bedenk dan dat deze som slechts een gedeelte van het familiefortuin vertegenwoordigde. Haar beide broers erfden evenveel en volgens het Gentse erfrecht kwam Mergriete van Westvoerde, de tweede vrouw van Heinric, haar eigen onroerend goed (alleen geerfde gronden en grondrenten) plus de helft van de huwelijksgemeenschap toe (9). Daar kwam nog het vruchtgebruik van de hele gemeenschap bij, en niet onbelangrijk, ook de erfgrond van Den Osse en den Esele, die Heinric samen met zijn tweede vrouw gekocht had. Dat alles volgens het Vlaamse gewoonterecht het 'costumiere' recht (niet te verwarren met het leenrecht), waarin met name een uiterst belangrijk onderdeel, het erfrecht, veel gunstiger was voor vrouwen dan in het Romeinse rechtstelsel zoals vastgelegd in, onder andere, de veelgeroemde code Napoléon.

Met dank aan de leden van de werkgroep Te Putte (2002 - 2003),
in het bijzonder Leen Charles voor hulp bij de transcriptie.

Noten

- 1 Van der Meersch, P.C. (1852 - 1861), *Memorieboek der stad Gendt van 't jaer 1301 tot 1737*, Gent, Annot - Braeckman, deel I, p. 128. Den Osse en den Esele omvatte de vroegere kadasterpercelen C 278 en 279 samen met een open toegang op het perceel 277.
- 2 Stadsarchief Gent (SAG), reeks 330 nr. 11, f. 100v-101. De lijst, hoe goed gestofveerd die ook is, laat ons toch een beetje op onze honger zitten: jammer genoeg verstrekt ze, op een enkele uitzondering na, geen inlichtingen omtrent de toenmalige geldelijke waarde van de opgesomde voorwerpen.
- 3 De termen 'meuble', mobiel en roerend kunnen misleiden. Huizen waren in het Vlaamse gewoonterecht roerend goed. Alleen gronden waren onroerend. Dit gold ook voor de indrukwekkende stenen huizen in het stadscentrum, al dan niet op eigen grond (Vrij huis – Vrij erf). Zie bij Devriese, L. (2006), stabiele erfgronden, verhuizende huizen. In: *Archieflink*, jg.5 nr. 4, p. 3; idem (2007), Vrij huis – Vrij erf. In: *Gandavum*, jg. 12 nr. 2, p.4-20; idem (2008), Huis en stede gestaan en gelegen. In: *Archieflink*, jg. 7 nr. 2, p. 4-5
- 4 Enkele omschrijvingen uit Weyns, J. (1974), *Volkshuisraad in Vlaanderen*, 4 delen, Beerzel.
- 5 Vierendelen werden gebruikt bij de lengtemaat van weefsels (vierden van een el). Deze maat verschilde lichtjes volgens de weefsels. Vermoedelijk waren het hier merceniersellen (ellen van wit lijnwaad: ca. 70cm) en zou het bed 2,4 m breed geweest zijn: 17,45 cm (69,8 cm : 4) x 14. Dit komt op 2,4 m. Gemeten in 'ruwe lijnwaad el' zou het bed 2,7 m breed geweest zijn. Voor de maten: zie

- Lieievrouw - Coopman, L.(1946), *Oude Gentsche Maten en Gewichten*. In: *Oost-Vlaamse Zanten*, jg. 21 nr. 1-2, p. 76.
- 6 Gegevens in SAG, reeks 330 nr. 11 (1387), f. 101 specificeren dat het belangrijkste huis van H. van Leyns in Damme in de Kerkstraat stond voor het Sint-Jans godshuis en dat hij daar 'achter in placht te wonen'.
 - 7 Dat de familie tot de allerrijkste te Gent behoorde lijkt evident. Het kapitaal in 1387 nagelaten bij de dood van de eerste vrouw van Heinric van Leyns (30.720 groot Vlaams) en de waarde van de staat van goed (240 pond groot, hetzij 55.600 groot) was groter dan alle soortgelijke uit die tijd opgenomen in: WYNANT, C. (1973), Peiling naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van goed 1380-1389. In: Blockmans, W., Pauweleyn, C., Wynant, L. *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14^e en 15^e eeuw*, Standen en Landen vol. 63, deel III, UGA, Heule, p. 65-71. De bedragen worden vermeld in de regesten op de staten van goed door Wynant, L. (1985), *Regesten van de Gentse Staten van Goed*, 1e Reeks 1349-1400 en 2e reeks 1371-1400, Brussel, Paleis der Academiën.
 - 8 Uit de tekst valt niet precies uit te maken of de twee kroezen samen, dan wel afzonderlijk '7 maerc 1 loet' wogen. Hier veronderstellen we dat ze samen gerekend werden. In het Vlaanderen van de 14de eeuw was de mark van Parijs (ook mark troy genoemd) in gebruik. Deze woog 245g. In 1391 werd een pond groot gelijkgesteld aan ongeveer 256 g. fijn zilver. Zie Van Werveke, H. (1934), *De Gentsche stadsfinanciën in de middeleeuwen*, Brussel, Paleis der Academiën, p. 107 en p. 145.
 - 9 Danneel, M. (1995), *Weduwen en wezen in het Laat-Middeleeuwse Gent*, Leuven, Garant, p. 268.

3. Slapen op zeventiende-eeuwse wijze in een Gents apothekershuis

Bij het napluizen van 17de- en 18de-eeuwse boedelbeschrijvingen valt het op hoeveel bedden en toebehoren er op de meest diverse plaatsen in de huizen van min of meer bemiddelde lieden te vinden waren en welk belangrijk deel die categorie vertegenwoordigde in de totale geldelijke waarde van de inboedels. In de goed gestoffeerde reeks artikelen over 18de- eeuwse Gentse interieurs die in 1988 verscheen in *Oost-Vlaamse Zanten*, de voorloper van *Van Mensen en Dingen*, werd het duidelijk aangegeven: 'In iedere kamer kon een bed staan; een differentiëring van de ruimte was alleen in de woningen van de elite doorgevoerd' (1). In de loop van die eeuw ging een steeds hoger aandeel van het budget besteed aan meubilair en decoratieve elementen naar slaapvoorzieningen. Het is duidelijk, zo wordt gesteld, dat de woning bij de laagste inkomenscategorie essentieel een overnachtingplaats was. Maar ook bij de middengroep was er sprake van werkelijke luxe in het slaapcomfort en bij de elite waren rijkelijk uitgevoerde hemelbedden 'het' statussymbool tegen het einde van de jaren 1700.

Dit willen we hier even illustreren aan de hand van de boedelstaat die in 1698 opgemaakt werd ten huize van de Gentse apothekersfamilie Stijl (2). De Stijls mogen representatief genoemd worden voor hetgeen tegenwoordig zou doorgaan voor welstellende middenstand. Het gezin was niet uitgebreid; de tijd in aanmerking genomen, zelfs klein: vermoedelijk woonden er in de

laatste jaren voor de dood van oude Frans Stijl slechts vijf mensen in het huis, bedienden inbegrepen (3). Hun relatief kleine huis Den Buc of De Gouden Buc aan het Gentse Goudenleeuwpleintje (bij de huidige Stadshal) waarin ze woonden op het vroegere kadasterperceel Sectie C nr. 277, is nu totaal verdwenen. Ooit behoorde de grond waarop het huis in de jaren 1500 gebouwd werd bij de grote 'herberghe', het steen Den Osse dat in het vorige hoofdstukje beschreven werd. Het fungeerde als toegang tot de koer en samen met een aan de andere zijde van het 'hoofdhuis' Den Osse gelegen kleiner huis Den Esele vormde het een voor de Gentse stadskern typische eigendomscluster. Zelfs de naam die de nieuwbouw meekreeg getuigde daarvan: naast Den Osse en Den Esele had je vanaf die tijd Den Buc.

Kostbaar echtelijk bed: een ledikant in het grote salon

Het loont de moeite even huize Stijl te bezoeken, en daarbij, ere aan wat ere toekomt, vooral aandacht te schenken, niet aan hetgeen wij hoogschatten, maar aan hetgeen de 17de-eeuwers klaarblijkelijk waardevol vonden: dus en derhalve, al het bedcomfort aanwezig in het huis Den Buc, anno 1698.

Het duurste meubel stond in de duurste kamer, de *grootte salette* aan de voorzijde van het huis op de eerste verdieping, en het was geen kostbare pronkkast, maar ... een *ledicant met een behangsel* (7 pond Vlaams). Hier zien we dus het ons bekende (meestal) houten bedmeubel opduiken. De etymologie leert ons dat dit eigenlijk in oorsprong een noodconstructie was: een uit planken en schroeven samengestelde bak, die gemakkelijk in mekaar kon gestoken worden of uit elkaar gehaald. De term ledikant, opgedoken in de jaren 1400, is namelijk een vervorming van 'lit de camp': veldbed!

Bij die ledikant hoorde een *bedde*, met een *hoofpalm* (hoofdpeluw) en twee kussens, en die waren samen genomen nog meer waard: niet minder dan 12 pond. Vooral die *pulms* en kussens waren blijkbaar buitengewoon rijk uitgevoerd. Alleen al dit bedensemble in het grote salon vertegenwoordigde met zijn in totaal iets meer dan 25 pond, zo maar eventjes 10% van de totale inboedel. Ter vergelijking: het duurste schilderij in de kleine maar niet onaardige schilderijencollectie ten huize Stijl, een stuk van de hand van de meest gereputeerde 17de-eeuwse 'Gentse' schilder Gaspard de Craeyer, werd op 8 pond geschat en het duurste zilverwerk, een 3 kg. (!) wegende kroes, was 'slechts' 4 en half pond waard. En nog een andere vergelijking: het goudleer *met blauwen grondt* waarmee één van de kamers bekleed was, werd op 4 pond geprezen.

Overal bedden en bedtextiel

Zowat overal in het huis stonden bedden opgesteld. 'Bedvrij' waren alleen het 'opperste' en op het gelijkvloers de apotheek, de kelder en ook nog de *middelsolder*, waarbij niet onvermeld mag gelaten worden dat de laatste ruimte volgepropt zat met beddengoed. Overal elders kon geslapen worden. Eigenlijke slaapkamers, of ruimten die alleen daarvoor gebruikt werden, waren er niet. Het meest opvallend vinden we dat geïllustreerd in het grote salon. We zagen reeds dat het pronkstuk van de *grootte salette* een bed was,

en bij dat ledikant hoorde *een geluwe satijne gesteken sijde saerge, noch een geluwe saerge, een bedde, een hoofpalm, twee kussens en een matrassen met eenen stroosack*. Meer dan waarschijnlijk was dat het echtelijk bed van de Stijls. Wie anders dan de apotheker en zijn vrouw zou aanspraak kunnen gemaakt hebben op een zo rijk uitgeruste slaapgelegenheid op een dergelijke ereplaats? En om misverstanden te vermijden: er was toch wel iets voorzien voor de privacy: het ledikant was afgeschermd met een *behangsel*.

Boven het salon was er een *eerste camer op den nedersolder*, die de *cleijne salette* genoemd werd, en waarin er een *ledicantjen met het pavillioen* (bedhemel), opgesteld stond, met *een bedde hoofpalm, twee neckekussens en drie saergen: eene geluwe, eene groene met eene witte*. Maar zoals de naam al laat uitschijnen waren er nog andere meubels met heel andere functies in deze ruimte aanwezig.

In een tweede kamer waren er vooral bedden en beddengoed te vinden: *een cleyne beddeken met een cleyne kusken, een ledicant met het behangsel, een beddehoofpalm met eene matrassen, twee oorcussens, noch twee oorcussens met drije neckekussens, noch twee oorcussens met een cleyne oorcussen, een watten roode saerge met roode armiaens (?) goet daerbij, een armyne (?) saerge, een beddehoofpalm ende een rollekoetseken* (een wiegje), en ten slotte nog vier blijkbaar gewone *saergen*. Al met al leek deze plek nog wel het meest op een goed gestoffeerde slaapkamer. Maar wat moest men hier aanvragen met *drije biertonnen, diveersche manden* en nog een aantal goedkope meubeltjes?

Zelfs in de keuken beneden was er een slaapruijme voorzien. Er was een *schutsel, twee gordijnen met de gordijnroede, een matrassen, twee hoofpalmens met een oorcussen, een witte saerge, een quadt (slecht) tapijt ende een eyndecken quade stoffe*.

Typisch was ook dat er een massale hoeveelheid opgeslagen reservebedtextiel aanwezig was in het huis. Aangezien het bedlinnen maar enkele keren per jaar gewassen werd (de grote was!), had een min of meer rijk huis er heel wat van doen. Grote hoeveelheden textiel waren algemeen in de huizen van min of meer welstellenden (4). Samen met het tafellinnen en reserve tafelgerei werd al dat textiel in huize Stijl vooral gestockeerd op *den middelsolder*, waar overigens geen bed stond. Zo waren er daar niet minder dan 34 slaaplakens voorhanden: vier *paeren grondslaeplakens*, drie *paer slaepplakens met cleene kantjens an genayt*, vier *paer cleene slaepplakens* samen met zes paar *slaeplakens* die niet verder gespecificeerd werden. En verder kon men er kiezen uit *eenen fluwijnen* en nog vijf *paer fluwijnen, vijf necke fluwijnen, eenen hoofpalm met eenen grootten kande tusschen ingenaeydt* (11 pond!) en *noch twee necke kussens mette kanten ingeleyt*. Voor alle zekerheid was er ook nog reservemateriaal onder de vorm van negen paar *nieuwe witte lijnwaeten*.

Aan het slot van deze indrukwekkende opsomming nog een en ander dat evengoed bij het slaapcomfort behoort: voor de lichamelijke behoeften *eenen thinnen lampet, thinn waterpotten, een secretjen van copper int haudt gestelt* en, niet te vergeten: voor de geestelijke behoeften was er *een silveren wijwatervat wegende zes oncen en half* (een kanjer van ongeveer 2 kg, 2 pond 18 schellingen, 6 groot waard), en *een plaette van paune* (fluweel:

Gents 'poane') *gemaect om een wijwaetervat an te doen*. Voor het slapen gaan moest men zijn vingers in water dippen dat door een priester gewijd was en daarmee moest men een kruisgebaar maken om behoed te blijven voor allerhande onheil (en bekoringen ...) die de nacht zou kunnen mee brengen.

Relatieve waarde en conclusie

Dat bedden en hetgeen er bij hoorde zo belangrijk waren, kunnen we nog het best inschatten door een kleine 'getalkunstige' oefening uit te voeren op de boedelstaat Stijl. Een vergelijking van de geldelijke waarde van de verschillende categorieën spullen aanwezig in het apothekershuis, leert ons heel wat. De bedden en het beddengoed vormden zonder meer het kostbaarste onderdeel daarvan. Met hun ruim 80 pond groot aan gezamenlijke waarde vertegenwoordigden ze bijna één derde van alles wat er zich in het huis bevond (nagenoeg 250 pond groot), meubelen, schilderijen en boeken inclusief. Nochtans kon de familie pronken met een behoorlijke collectie luxevoorwerpen, vooral zilverwerk, in de eerste plaats allerhande kroezen en kannen, waaronder een *silveren croes met een serpent up gewrocht*. Al dat zilver met een totaal gewicht van zowat 20 kg, was alles samen iets meer dan 41 pond groot waard, met moeite iets meer dan de helft van de familierijkdom aan bedden en beddengoed. En men moet wel even slikken als men daarbij dan ziet dat de hele ingewikkelde poespas van apothekersproducten, niet minder dan 461 (!) met naam genoemde items, aanwezig in de *wijnckel* slechts 50 pond waard was.

18

Of de hier geschetste situatie representatief is voor de 17de-eeuwse woon- en slaapcultuur in onze streken, kan niet zonder meer gesteld worden. De familie Stijl behoorde tot een kleine welgestelde middenklasse, een klasse die oververtegenwoordigd is in bewaarde boedelstaten. In verreweg de meeste Gentse huizen en huisjes zal er in die tijd per persoon minder veel ruimte aanwezig geweest zijn, zodat de vraag of er afzonderlijke slaapkamers waren, zelfs niet moet gesteld worden. Er was simpelweg geen plaats voor. Maar ook waar dit wel kon, zoals hier in dit huis pal in het Gentse stadscentrum, zien we dat zulks in de 17de eeuw niet gebruikelijk was.

De hier geschetste situatie geeft ons inzicht in een op het eerste zicht raadselachtige omschrijving van een van de meest hatelijke feodale geplogenheden: het opeisen door feodale heren in sterfhuizen van 'het beste hoofd' of het 'beste bed' (het beste kateil, droit du meilleur catel). Het enige van waarde in de meeste huizen, in elk geval het meest waardevolle, was het echtelijke bed (het 'beste bed'). Bij mensen die vee of trekdieren bezaten kon een koe of os daarvoor in aanmerking komen. Dat 'beste hoofd' (Latijn: caput) vinden we terug in de termen cattle (Engels voor runderen) en cheptel (Frans voor veestapel) en last but not least in 'kapitaal'. We haasten ons hier aan toe te voegen dat het feodale erfrecht in stedelijk milieu (binnen de stedelijke 'vrijheid') amper voor kwam.

Met dank aan de leden van de 'Werkgroep Te Putte' (2002 - 2003)

Noten

- 1 Pisters, I., (1988). Gent(se woninginterieurs in de 18de eeuw. Bedden, tafels, toilet-, zit- en opbergmeubels. In: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 63 nr. 3, p. 21-80.
- 2 Stadsarchief Gent, reeks 332 nr. 279, bundel 9. De 27 bladzijden tellende beschrijving van meubels en huisraad was slechts een onderdeel van een geheel waarbij ook dienen gevoegd te worden: de gedetailleerde opsomming van de meest diverse 'geneesmiddelen' die in de apotheek zelf aanwezig waren.
- 3 In Den Buc woonden in 1698 de apotheker en zijn tweede vrouw, een dochter die vijftien was bij de dood van haar vader, een mannelijke en een vrouwelijke huisbediende. Het enige kind uit een eerder huwelijk was Augustijner pater geworden (afgeleid uit de samenstelling van de familie in 1698, en de opsomming van bewoners, bedienden inbegrepen, door pastoor Nothingham opgemaakt in 1681 in zijn Status Animarum van de Sint-Niklaasparochie).
- 4 Devriese, L. (2006), Textiel in de Gentse Waterwijk 1688 - 1769. In *Tijdschrift voor Industriële Geschiedenis*, deel 94, p. 35.

4. Waar men te slapen legt: middeleeuwse passantenhuizen in Gent

Onze middeleeuwse steden kenden bijzondere voorzieningen voor reizigers, kooplui, bannelingen en pelgrims of mensen die om wat voor reden ook buiten hun families en kennissen in voor hen vreemde steden moesten verblijven. De rijke reizende kooplui konden rekenen op hun netwerken. Hun collega's bewoonden grote huizen, die niet zelden als 'herberghe' aangeduid werden. De in dit artikel al uitvoerig beschreven Osse ende Esele pal in het stadscentrum behoorde tot die categorie.

Arme vreemdelingen of gewoon reizigers zonder plaatselijke connecties konden niet terecht in dergelijke 'herbergen'. Voor hen werden huizen gesticht en fondsen gecreëerd om hun werking te bekostigen. Enkele deelstudies verschenen over Gentse instellingen van die aard. Ze behandelen overwegend hun stichting en bestuur. Bethune en Van Werveke verzorgden een uitgave van de oorkonden van het godshuis Sint-Jan en Pauwel aan de Waalpoort (de Leugemeete aan de Brugse Poort). Die gaan vooral over schenkingen en wat er mee gebeurde. Ze geven enig inzicht in de inkomsten van zo'n instelling. Hieruit blijkt overduidelijk dat het godshuis gesticht en beheerd werd door de stedelijke upper class (1). Dergelijke initiatieven waren ongetwijfeld ingegeven door bekommernis om het eigen zielenheil van de stichters en om de bestaande reële noden enigszins te verlichten, maar het waren ook belangrijke onderdelen van de stedelijke machtsnetwerken. Stijn Meersseman gaf zijn studie van het Sint-Jacobsgodshuis bij het huidige Godshuishammeke, eveneens een stichting van de Gentse elite, veelzeggend als ondertitel mee 'Godshuis of politieke instelling?' (2). Vrijwel alle Gentse godshuizen waren stichtingen van leken: verenigingen, individuen of families. Uitzondering daarop maakten de door de twee Gentse abdijen gestichte gasthuizen. Griet Maréchal beschreef het Sint-Annaspitaal aan de huidige Dampoort, een stichting van de Sint-Baafsabdij (3). Thomas Van Driessche bestudeerde het (H)eb-

berechtshospitaal aan de Kortrijkse Poort gesticht door de Sint-Pietersabdij (4).

‘Spitalen’ voor reizigers

Er bestonden godshuizen van velerlei aard. In het kader van deze kleine studie over ‘slapen’ gaat onze aandacht naar stichtingen van een welbepaald type, de passantenhuizen. Dat waren huizen waarin onbemiddelde reizigers terecht konden. Ze werden in de middeleeuwen meest aangeduid als ‘huus’ met een plaats- of patroonsnaam er bij, dikwijks ook als ‘hospitalen’ of ‘spitalen’, term afgeleid van het Latijnse woord hospes: gast. Met onze hospitalen, synoniem van ziekenhuizen, hadden deze caritatieve en corporatieve instellingen vrijwel niets gemeen. Het waren logementhuizen, soms gecombineerd met permanente verblijven van meest bejaarde koppels of alleenstaanden, de ‘proveniers’ die een ‘prove’ genoten of kochten.

De term ‘passantenhuis’, een hedendaagse creatie van historici, duidt accuraat de essentie aan van het type ‘spitaal’ dat we hier willen beschrijven. Passantenhuizen vingen in de eerste plaats arme buitenstedelijke reizigers op. Dit bracht met zich mee dat er dicht bij vrijwel elke stadspoort een dergelijk huis te vinden was. Met name in Gent was dat zeer duidelijk aan de grote in- en uitvalswegen. Bekijken we even de grote 14de-eeuwse omwalling in uurwijzerzin beginnend in het noordwesten. Daar had je het Sint-Jan en Pauwelshuis (Leugemeete) in de Brusselsepoortstraat bij de Waalpoort (Brugsepoort); in het noordoosten het Sint-Jacobshuis bij het Godshuishammeke (de Muidepoort lag oorspronkelijk ter hoogte van Seleskest); in het oosten het Sint-Baafshuis, later Sint-Annaspitaal genoemd waarvan de naam Spitaalpoort en Spitaalpoortstraat (bij de Dampoort) afgeleid is; in het zuiden het hieronder in detail beschreven Sint-Jorishuis bij de Vijfwindgatenpoort dat ook de beide latere Keizer- en Sint-Lievenspoorten bediende. In het westen tenslotte, bij de Kortrijkse of Petersellepoort, had je het (H)ebberechtsspitaal in de Kortrijksepoortstraat.

Gespecialiseerde en niet - gespecialiseerde huizen

Er waren er nog heel wat meer. Een omvattende systematische studie of overzicht ontbreekt voornamelijk voor wat Gent betreft. Ook kreeg het dagelijks leven in zo’n ‘opvanghuizen’, om een hedendaagse term te gebruiken, vrijwel geen aandacht. Daarom twee bijdragen in deze studie omtrent slapen en te slapen leggen. Een hoofdstukje betreft een godshuis bedoeld voor één enkele zeer beperkte categorie ‘klanten’: priesters met name, een volgend handelt over een typisch niet –gespecialiseerd passantenhuis, het Sint - Jorishuis aan de Vijfwindgatenpoort.

Het hieronder te beschrijven huis voor priesters was lang niet het enige gespecialiseerde ‘opvanghuis’ in Gent. Er waren de stichtingen van de ambachten: de wollewevers aan de Kortedagsteeg, de vrije schippers aan de Ketelvaart, enz. Dat waren echter geen huizen die overnachting boden aan reizigers. Twee tehuizen voor reizende kooplieden waren dat zeer specifiek wel. Het Geeraerd de Stoevere godshuis aan de Nederpolder ontving ‘arme jonghe mersmanckins’ of merseniërs (marskramers, reizende handelaars in kleine textielwaren en andere kleingoed). Frans De Potter publiceerde de en-

kele beschikbare gegevens over het moeizaam voortbestaan van deze kleine instelling die het moest zien te redden met de opbrengst van schenkingen van schijnbaar enkel de familie waaraan ze haar naam ontleende (5). Slechts over enkele decennia in de jaren 1400 bleven notities bewaard. Het godshuis hield op te functioneren nog voor het einde van de 15de eeuw. Iets gelijkaardigs was het Jan Wort's hospitaal bij Ten Spriete aan het uiteinde van de Nederkouter. Dat beschikte over 13 bedden ten dienste van 'arme gave kooplieden'. Buiten deze ene specificatie gegeven door Alfons van Werveke is ons daarover verder niets bekend (6).

Het Sint-Jorishuis aan de Vijfwindgatenpoort tussen de Langeviolettestraat en de Brusselse- en Sint-Lievenspoortstraat, fungeerde in de eerste eeuwen van zijn bestaan vermoedelijk vrijwel uitsluitend als passantenhuis. Dit feit, samen met de bewaard gebleven gegevens over het comfort dat de gasten er genoten, maken deze instelling beter dan anderen geschikt om in dit artikel over slapen - zeg maar slaapcomfort - opgenomen te worden. Er zijn geen indicaties die wijzen op enige specialisatie. Vermoedelijk werd toch niet 'iedereen' zo maar toegelaten, maar of de 'klanten' geselecteerd werden en hoe dat eventueel gebeurde, weten we niet.

Noten

- 1 Béthune de Villers, J-B., Van Werveke, A. (1902), *Het godshuis van Sint-Jan & Sint-Pauwel te Gent, bijgenaamd de Leugemeete. Oorkonden*, Gent, Vlaamsche Bibliophilen, pp. 224.
- 2 Meersseman, S. (1991), Het 'Sente Jacopshuus up Nieuwland' te Gent. Godshuis of politieke instelling? In *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel 45, p. 5-32.
- 3 Maréchal, G. (1966), Het Sint-Annahospitaal van Sint-Baafs te Gent. In *Annalen van de Belgische hospitaalgiedenis*, jg. 4, p. 31-50.
- 4 Van Driessche, T. (1992), Het Hebberechtshospitaal in het Sint - Pietersdorp te Gent: functie en ontwikkeling van een middeleeuws proveniershuis. In *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, deel 46, p. 47-79.
- 5 De Potter, F., (s.d.), *Gent van den oudsten tijd tot heden*, deel V, Gent, Siffer, p. 520-527. Over de familie de Stoevere die meerdere schilders telde: Vandebussche, K., (1972), De Stoevere's: een Gentse kunstenaarsfamilie. In *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 1, p. 51-55 en 166-170.
- 6 Van Werveke, A., (1927), Nachtverblijven. In *Bijdragen tot de geschiedenis en de oudheidkunde van Vlaanderen*, Gent, Willemsfonds, p. 24-25.

5. Het Papenhuis aan de Steendam voor inwonende en reizende priesters

'Hotel' voor priesters

Een toch wel bijzondere vorm van middeleeuws logementhuis was het Papenhuis aan het uiteinde van de Gentse Steendam. Het was geen unicum. Ook Brugge had minstens in de 14de eeuw een tehuis voor arme priesters: 't Huus der Apostelen' op de Verversdijk (1).

De beschikbare gegevens dateren overwegend uit de jaren 1400. Ze zijn schaars en veel minder gedetailleerd dan die over het Sint-Jorishuis waaraan een volgend hoofdstukje gewijd wordt. Tot op heden werd hierover vrijwel niets gepubliceerd. Alfons Van Werveke vermeldt het Papenhuis correct in zijn (erg) korte beschrijving van Gentse nachtverblijven en hij stelt uiterst beknopt dat men daarin door de stad trekkende arme priesters herbergde (2). Frans De Potter identificeerde een 'der papen huus' naast het Sint-Janshuis aan de Vlasmarkt (1372-1373) foutief als een pastorie (3).

Dat Papenhuis was - heel typisch - gelokaliseerd aan een stadspoort die overigens waarschijnlijk niet veel meer dan een eeuw als buitenpoort fungeerde. Nadat de stad Gent in 1212 uitbreidde met de Waterwijk en het Nieuwpoortje was de Steenpoort bij de Sint-Jacobskerk een 'binnenpoort' geworden. Op de weg naar het oosten moest, verder van het centrum, een nieuwe poort gebouwd worden. Die vond een geschikte plek bij de vermoedelijk toen nieuw gegraven bedding van de Leie, onderdeel van de stadsversterking in die buurt. Het nieuwe bouwsel werd eerst Sint-Baafspoort, later Sint-Jorispoort genoemd. Net als bijna alle huispercelen binnen de bocht van de 'Nieuwe Leie' was het stadgrond en net als (bijna) alle huiseigenaars moest er voor het Papenhuis jaarlijks een vast cijnsbedrag aan de Stad betaald worden. Dat cijnsbedrag was strikt evenredig aan de breedte van het perceel op de rooilijn 'ter straten', wat ons toelaat uit de 25 schelling parisis (25 groot) af te leiden dat het Papenhuisperceel aan de Steendam ongeveer 6 m breed was (4).

Het huis was een soort hotelletje (gastenhuis of passantenhuis) met bijhorende kapel voor priesters. Dergelijke personen werden meestal papen genoemd. Dit woord afgeleid van 'papa' had in die tijd niets denigrerends. Pas met de reformatie en de godsdienstoorlogen, met de hevige aanvallen tegen het pausdom (papendom) kreeg het een negatieve bijklank. Vandaar ook dat de naam Papengat probleemloos kon gegeven worden aan een stuw dat het Papenhuisperceel achteraan begrensd. Ook het waterloopje waarin de stuw aangelegd was, stond bekend als het Papengat en later als De Slekke. Dat deze constructie genoemd werd naar de woonfunctie van het aangrenzende perceel, wijst er op dat het Papenhuis heel bekend was (5).

Het Papenhuis wordt voor het eerst vermeld halverwege de 14de eeuw. Meer dan waarschijnlijk werd het rond die tijd op die plaats gesticht, of eventueel van elders naar die plek verhuisd. In 1355-1356 was het huis al voldoende bekend om vermeld te worden in de stadsrekeningen: 'werke bi der papen huus ende brucgen' (6). In de periode 1360 -1369 wordt Der Willem de Vooght als cijnsbetaler vermeld en die notitie wordt nog in dezelfde periode gevolgd door '(van)der Papen huus (7). 'Der', afkorting van d'he(e)r, was een standaardaandtitel voor priesters.

Hoe het huis er uitzag in de tijd dat het effectief als passantenhuis functioneerde, weten we niet. Het is niet herkenbaar op het bekende schilderij 'Gent 1534' in het STAM wat er kan op wijzen dat het waarschijnlijk weinig indrukwekkend was als bouwwerk.

Kapel en 'Capelrie'

Ieder godshuis beschikte over een kapel, en al was het huis aan de Steendam misschien niet groot, een kapel mocht zeker niet ontbreken, alleszins niet in een Papenhuis. Over het uitzicht daarvan is evenmin iets geweten. In 1403 was er een bezoldigde 'capelrie' aan verbonden: er werd een som besteed voor een kapelaan, som die allicht ook enkele uitgaven omvatte die bij de functie hoorden (8). Emiel Callant gaf zonder enig nadere bron of bewijs aan dat de Sint-Jorispoort haar naam ontleende aan een Sint-Joriskapel 'welke aldaar stond' (9). In de ons bekende bronnen wordt er geen kapelnaam opgegeven voor het Papenhuis en is er evenmin sprake van enig verband met de Sint-Jorisgilde.

De bedienaren of kapelaans haalden een gedeelte van hun inkomsten uit betaalde missen. Simoen van Straesele, milde begiftiger van minstens een der-tiental Gentse godshuizen - we zullen hem ook in het volgende hoofdstukje over het Sint-Jorishuis ontmoeten - schonk in 1433 aan de Capelrie van het Papenhuis een rente waarvan de opbrengst moest dienen om iedere maandag een mis te celebreren. Simoen wou zijn erfgenamen daarbij ook iets gunnen: moest het zijn dat er 'eenich priestere es van sinen hoire' (onder zijn erfgenamen) dan zou die 'de naeste zijn ... omme de messe te verdoen' (10).

Slappen potage ende waermen by den vier

In 1443 vernemen we een en ander over de inrichting en de gang van zaken in het Papenhuis (11). De inrichtende overheid blijkt te bestaan uit de Gentse parochiepastoors van 'sHelichskerst, St. Jans (nu Sint-Baafs), St Michiels, Ste Pieter, Jacop ende S. Niclaes' onder leiding van Mr. Jan van den Voorde, 'dekin vanden Kerstynhede in Ghend'. Deze gaf aan h(eer) Gillis van Musschoets, priester, 'capelaen te St Jans ende Ste Jacobs 't bezit van eenen huus ende stede, ghegheeten den Papen huus, staende ende liggheende upden Steendam by sente Jorispoorte, metten lochtinck, plaetse,... syn leven lanc'.

Daar moest Gillis iets voor presteren. 'Voorts es bespreec ende vorwaerde' dat hij het huis zelf niet mocht verhuren aan een wereldlijke persoon. Hij moet er zelf wonen en het gebouw onderhouden. Als hij 'eenighe cameran' wilde verhuren dan mocht dat enkel aan 'goede eerbaren priesteren, als die daer commen sullen'. Daarbij moest Gillis 'hemlieden leveren slappen potage ende waermen by den vier alsoe es gheuseert toten daghe van heden'. De kapel moest hij 'houden onbelemmert van bedde, haute ende andere belemmertheden'. Bovendien moest Gillis samen met de 'ghemene prochiepapen ende capelanen in dese stede' aan de deken een forse huursom betalen (29 pond groot jaarlijks). Blijkbaar kon de man voldoende verdienen aan zijn 'hotel'. Het was duidelijk geen caritatieve instelling.

Uit een analoog contract geregistreerd voor de schepenen ongeveer 40 jaar later (14 februari 1485) blijkt dat er niet enkel Gentse priesters bij de zaak betrokken waren (12). Als 'Huys meester ende regierders' vinden we naast de 'prochiepapen' van Sint-Jacobs en Sint - Michiels 'binnen Ghend', ook de namen van 'h. Jan de Buck, prochiepape van Lovendeghem ende h. Cornelis van der Beke, prochiepape van Loochristie'. Meester Jan vander Straten, deken van de 'Kerstenhede van Ghend', stond aan het hoofd. Deze heren wa-

ren voor de schepenen gekomen om te laten acteren dat zij 'gheconsenteert hebben van in reparatien ende belegghene (dakdekken) van de selve capelle ende papen huus dat zeere in reparatien tachter was'. Die taak hadden ze 'overghegheven ende ghestelt inde handen ende ghebruucaemhede van Mr. Pieter vander Beke, pbre (presbiter; priester), prochiepape van Lokerne, syn leven lanc ende niet meer'.

Het contract was voorzichtig opgesteld. De tijden waren onzeker. De oorlogszuchtige Karel de Stoute aarzelde niet om tegen zijn eigen volk ten strijde te trekken. Het eerste jaar moest Pieter van der Beke 15 pond groot betalen, het tweede en het derde jaar 5 pond, maar 'blivet orloghe so salmen van den tween achtersten paymenten over twee jaeren te vreden zyn met over halven paymenten binnen vier jaren (h)uyt graecen'. Deze lage sommen waren te verklaren door de kosten die Pieter moest maken. Hij moest 'selve huus ende capelle onderhouden van daken ende mueren van winde en van watere te zynen coste en afslach zyn leven lanc'. Bovendien moest hij aan de stad de jaarlijks verschuldigde grondcijs van 24 schellingen parisis (gelijk aan 24 groot) betalen.

Pieter vander Beke verbond zich er toe naast de herstellingen te zorgen dat 'elc arm p(res)b(yte)re (priester) van deser stede ofte dekenye van Ghend' in de kapel en het huis zou genieten 'vry(h)ede, logyst' en rechten die er bij horen zoals 'van houden tyden ghecostumeert'. Daarnaast werd gespecificeerd dat 'ooc de passante priestere eenen nacht moghen slaepen zonder meer'. Het was Pieter niet toegelaten bijkomende werken te starten zonder toelating van de huismeester(s). Mocht het vrede worden en mocht hij dan willen vertrekken, dan zal hij kapel en huis niet in 'wereldlijke handen' stellen. En mocht het zijn dat hij 'der werelt overlede' voordat de hoger vermelde werken en betalingen gebeurd waren, dan konden zijn erfgenamen geen aanspraak maken op het Papenhuis en de kapel, zelfs niet als dat testamentair zou bepaald zijn. We zagen het al hierboven: het contract gold 'syn leven lanc ende niet meer'

Uit dit alles blijkt dat het Papenhuis toch enigszins afweek van wat we mochten verwachten in een gewoon passantenhuus zoals in het hierna nog te beschrijven Sint Jorishuis. Er waren kamers en het huis bood niet enkel aan passante priesters onderdak, 'potage' en verwarming inbegrepen. De kamers mochten ook aan 'eerbare' Gentse priesters verhuurd worden.

Het nieuwe seminarie krijgt de opbrengst

Het Papenhuis speelde in 1576 aan het begin van de opstand van de Gentenaars tegen het katholieke centrale gezag nog een rolletje in de belegering van het garnizoen in de zeer dichtbij gelegen dwangburcht gebouwd door Keizer Karel (13). Het gebouw werd net als de Sint-Jorispoort opgevuld met aarde en balken en samen met de hele buurt gebarricadeerd. Een post in de stadsrekeningen vermeldt een betaling voor negen tonnen bier 'inckelen clauwaert ghejont de omwonenden die voluntairelic hemlieden gheemployeert hebben int draghen vanden eerde omme te vullen Sent Jooris poorte ende 't Papenhuus daer nevent' (14).

Het kort nadien aan de macht gekomen calvinistische bewind liet het doek

vallen over dit godshuis toen het in 1580 bij de grootscheepse onteigening van kerkelijke goederen ook het erf van het Papenhuis waarop een 'huysaige' stond, in cijns gaf aan een Gillis de Knuut (15). Deze notoire calvinist die nogal wat 'kerkelijk goed' kocht, verloor het enkele jaren later op zijn beurt. De eigendom kwam in handen van het bisdom die de opbrengst er van bestemde voor het priesterseminarie, een contrareformatorische nieuwigheid. De bebouwing werd verhuurd voor particuliere bewoning. Deze instelling liet er in de achttiende eeuw nog een vrij imposante nieuwbouw optrekken die wellicht de laatste sporen van het Papenhuis liet verdwijnen of althans onzichtbaar maken. Maar ook dat bleef niet duren. Het seminarie kreeg van het Franse revolutionaire bewind een zware krijgsschuld opgelegd en in 1797, onder het Directoire, werd het afgeschaft.

Met dank aan Erik Verroken

Noten

- 1 Maréchal, G. (1978), *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de Middeleeuwen*, UGA, reeks Standen en Landen, Heule, p. 294.
- 2 Van Werveke, A. (1927), *Nachtverblijven*. In *Bijdragen tot de geschiedenis en de oudheidkunde van Vlaanderen*, Gent, Willemsfonds, p. 24-25.
- 3 De Potter, F. (s.d.) *'Gent van den oudsten tijd tot heden'*, deel VI, Gent, Siffer, p. 474.
- 4 Het 'cijnstarief' aan de Steendam (SAG, reeks 152 nr. 1, f. 2v) bedroeg 14 denier parisis per (hout)voet (nagenoeg 30 cm). 25 groot was gelijk aan 300 denier.
- 5 Het 'gat' (in Gent steeds een brug- of damopening voorzien van een stuw) vormde samen met het Paddegat en het Sint-Jansschof een sassysteem in een oude Leiemander. Dat vergemakkelijkt de scheepvaart omheen de Grote Spei bij de Rode Toren aanzienlijk. Dat het huis een 'landmark' voor de buurt was, kunnen we ook afleiden uit een plaatsaanduiding in de wijk Nieuwpoort: 'In de nieupoert over tbrugskin daer men comt van den steendamme in de vors nieupoert terzijde van den papenhuus'. SAG, Reeks 152, nr. 7 (1442), f. 43v. Andere plaatsaanduidingen: 20.4.1388: Goessin Goetkint verzekert lijfrente 'up 2/3e van den huus daer hij nu in woent staende up de steendam jeghen der papenhuus naest den Watre' (SAG, reeks 301 nr. 11, 1387-88, f. 103).
- 6 SAG, reeks 400, schepenjaar 1355-56, f. 114.
- 7 Tot in het schepenjaar 1334-1335 en minstens sinds 1325-1326 was de site ingenomen door twee gelijke woonpercelen die gebruikt werden door twee vrouwen, het ene door Soetine Asekins en het andere door Merrine Smeets (De Gentse Stadsrekeningen in de uitgave door Vuylsteke p. 412, schepenjaar 1325-1326). Vermelding in 1337 als cijns van 20 schelling parisis en 5 schelling 'van overmate' betaald door Gilis van Hoodeke (SAG, reeks 152 nr. 1, f. 2v.). In 1360-1369 wordt de cijns eerst betaald door 'der Willem de Vooght'. Diens naam staat doorschraapt en wordt gevolgd door de notitie 'der (van de) papen huus' in SAG, reeks 152 nr. 2, f. 2v. Bij de 'overmate' wordt gespecificeerd: 'van der porte bove'.
- 8 Het 'huus in de Bogaertstrate daer Boudin Veraechten inne woent' afkomstig van de hoirs(erfgenamen) van Jan de Wale werd 'wettelik ghepandt omme 3 lb par achterstallige scult van landcheinse voor Lievin Kindekin voor zijn capelrie van het Papenhuus'. Willem van Goeslaer amman van de Burgstraat, Jan van Huffelghem en Jan van de Pitte, schepenen, pandden het huis (SAG, reeks 301, nr. 17, 1403-04, f. 19r).

- 9 Callant, E., De oude Gentse stadspoorten en hare omgevingen. Deel XXI De Sint-Jorispoot. In *Gentsch Museum. Bijlage van Het Vaderland*.
- 10 SAG, reeks 330 nr. 20, schepenjaar 1432 - 33, f. 111, 14.08, 1433
- 11 SAG, reeks 301 nr. 37, schepenjaar 1442 - 1443, f. 179, 13.07.1443.
- 12 SAG, reeks 301, nr. 56, schepenjaar 1484 - 85, f. 136,14.02.1482.
- 13 Fris, V. (1922), La citadelle de Charles Quint et le Chateau des Espagnols à Gand. In *Annales de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique*, 1922. Overdruk Antwerpen, p. 22; SAG, reeks 532 nr. 4, f. 35v.
- 14 SAG, reeks 532 nr.4, f. 35v.
- 15 SAG, reeks 152 nr. 13, f. 115. Het cijnsbedrag van 8 schelling Vlaams (96 groten) was niet bepaald klein. Het klooster van de Arme Klaren in de Goudstraat werd in die tijd voor in totaal 12 schelling in cijns gegeven.

6. Sint-Jorishuis, passantenhuis in de jaren 1300 - 1400

In de beschikbare literatuur is er over de laat-middeleeuwse Gentse 'spitalen' slechts fragmentarisch iets te vinden. Vrijwel niets over het dagelijkse leven daarin. Het valt niet mee ons een beeld te vormen van hoe het er in de late middeleeuwen in onze steden aan toe ging in die huizen voor passanten. Enkele bewaard gebleven contracten die inrichtende instellingen afsloten met 'huismeesters' die de 'spitalen' in handen kregen, lichten een tip van de sluier op. Deze personen moesten er voor zorgen dat de arme gasten het nodige (zeg maar: het hoogst nodige) aangeboden werd. Dank zij dergelijke contracten en enkele andere bewaard gebleven gegevens, zijn we in staat enigszins een beeld te schetsen van de toestanden in zo'n Gents passantenhuis in de jaren 1300 -1400.

Sint-Jorishuis, 'spitaal' van de Sint-Jorishuis

Het betreft het Sint-Jorishuis, 'spitaal' van de Sint-Jorishuis, een vereniging van kruisboogschutters die eeuwenlang een flink deel van de stedelijke elite in haar rangen telde. Het spitaal was samen met het schuttershof van de gildebroeders aan de Vijfwindgatenpoort gevestigd. Het verhaal ervan werd reeds eerder gepubliceerd in het verdwenen tijdschrift *De Heraut* onder de deeltitel 'Lekker slapen onder het rode kruis van Sint-Joris' in een reeks artikelen over het Sint-Jorishuis aan de Vijfwindgaten (1). Hierna volgt een ingekorte versie waarin naast het slaapcomfort ook de verwarming en de aangeboden voeding beschreven wordt. Die hoorden idealiter samen. Ook in de latere logementhuizen konden de gasten niet enkel rekenen op een bed maar ook op een warm vuurtje en een maaltijd.

Bedden en uitrusting

Een zekere Jan de Smet moest volgens zijn contract met de gilde opgemaakt in 1372 instaan voor het 'dwane' (wassen en zorgen voor beddengoed en kerk- en altaargewaden) 'van dat den hospitale ende der capellen toebehooren zal. Hij beloofde de haerme (armen) de welcke de gratie vanden huus begeren zullen, die wel ende vriendeleec tontfaen ende den haermen te goede

te laten werdene ende deelne twelke men den haermen gheven sal'. Met andere woorden: hij was verantwoordelijk voor de werking van het passantenhuis.

Aanzienlijk meer details over wat dat materieel inhield, krijgen we te lezen in het contract tussen de gilde en het echtpaar Rade-Guldemonts dat inging in 1452. Naast de hoede over de één na één opgesomde 'kerkjuwelen', had het duo de zorg voor 14 bedden in het hospitaal 'elc met eenre witte saerge met eenen rooden cruce overtrocken (symbool van de Sint-Jorisgilde), ellef paer slaep plakene, drie oercussene met fluwijnen, eenen mettalen pot, eenen hanghele, een cleen tanghe, eenen roostere, eenen grooten iserin staenden candeleeere ende een cleen tenin fuustkin' (tinnen kannetje). Willem en Barbara moesten eveneens de 'aermen antieren, tlijnwaet vander capellen ende vanden hospitale dwaen ofte doen dwaen, alsoodt behooren zal'. Ze moesten dus zorgen voor een inboedel met accommodatie voor slapen, eten en verlichting. De kookuitrusting wijst er op dat er ook stookgelegenheid was, en die kon uiteraard ook voor verwarming zorgen. Eetgerei ontbreekt in het lijstje. Best mogelijk dat de reizigers en andere armen verondersteld werden dat met zich mee te dragen. Meer dan een kommetje en een mes en een lepel hadden ze niet nodig.

Daarnaast is er nog de voornaamste comfortfactor: de behuizing, het onderdak dat de gasten kregen. Hierover weten we nauwelijks iets. In de archieven is er voor de periode die ons hier interesseert (1342 - 1496), bijna niets te vinden. Heel belangrijk was de kapel (2). Uiteraard, want geestelijk voedsel was even noodzakelijk als lichamelijk! Of het gastenverblijf onder één dak zat met de kapel, dan wel of het twee gebouwen waren naast elkaar, of geheel of half tegen elkaar aan gebouwd, weten we niet.

Vermoedelijk verschilde de inrichting niet van wat over de door Griet Maréchal bestudeerde Brugse instellingen van dezelfde aard en ongeveer dezelfde grootte gekend is. De bedden stonden waarschijnlijk in één grote slaapzaal. De veertien, later dertien (3) bedden konden overigens, zeker in drukke tijden, rond jaarmarkten en dergelijke, gedeeld worden door twee, drie of meer personen (4). Op te merken valt dat we niet weten of het cliënteel uitsluitend mannelijk was. Zonderling is wel dat er althans in 1452 slechts elf paar slaaplakens beschikbaar waren voor de 14 bedden. Betekent dit dat enkele bedden voor andere personen gereserveerd waren? Eventueel voor inwonend personeel?

Eén ding is duidelijk: de arme lui die onderdak zochten in het huis 'ten Windgaten', mochten weten aan wie ze al dit heerlijks te danken hadden. De (min of meer) witte 'saergen' waaronder ze sliepen, waren versierd met het rode kruis van Sint-Joris. Misschien waren ze gemaakt uit afdankertjes van de waarschijnlijk kostbare gildekostuums, maar dat belet niet ...

Warmte: turfvuur

Hoewel de bewaard gebleven gegevens schaars zijn, kunnen we toch een en ander reconstrueren van het onthaal dat de arme gasten te beurt viel in het Sint-Jorishuis tijdens de éne avond en nacht die ze er waarschijnlijk mochten doorbrengen (5). Twee levensnoodzakelijke elementen trekken hier onze

aandacht: verwarming en voedsel.

In de tweede helft van de 14de eeuw tot in de 15de eeuw was het grotendeels de stad die zorgde voor de brandstof van de hospitalen en de andere caritatieve instellingen. In de Gentse stadsrekeningen vinden we dergelijke giften terug vanaf 1359. Ze werden in 1372 - 1373, het schepenaar waarin het Sint-Jorishuis voor het eerst opduikt in de rekeningen, aanzienlijk uitgebreid. Uiterst bondig staan ze van dan af ieder jaar opgetekend in een vaste rubriek 'Van aelmoesenen die ghedaen zijn den oerdinen (bedelorden), hospitalen, fermerien ende andren persoenen', of een variatie daarvan (6).

In dat eerste jaar werden 'in der scuttershuus 2 last 7500 brantuerven' geleverd. Dat was een flinke hoeveelheid gedroogde turfblokken voor het vuur ter verwarming en voor de kookpot. Een 'last' was een scheepslading van 9600 tot 10.000 stuks (7). In totaal werden toen 31 last en 4400 stuks brandturven verdeeld over 23 Gentse instellingen. Enkel het wevers- en het voldersgodshuis kregen duidelijk meer (ongeveer het dubbele) dan het Sint-Jorishuis en de anderen (8). De brandturven werden in kleine scheepjes aangevoerd uit de turfstekerijen (moeren) vooral ten noorden van Gent via een wijdvertakt kanalenet dat uitmondde in de Schipgracht, die men - niet toevallig - ook aanduidde als de 'Moere'. De naam Moervaart en talrijke toponiemen herinneren nog aan deze activiteit, ooit van levensbelang voor een stad als Gent, gelegen in een houtarme streek. De turven werden gelost op de Torfbriel (Het Sluizeken).

Voeding: 'potage'

De stad kwam ook tussen in de voeding van de kostgangers, maar dat betrof eerder extraatjes. In dat zelfde schepenaar 1372 - 1373 werden 35 manden 'versch harinx' verdeeld over (vermoedelijk) dezelfde instellingen en buiten het haringvisseizoen evenveel tonnen ingelegde (gepekeld) haring (9). In latere jaren vinden we telkens opnieuw aalmoezen van haring terug in de stadsrekeningen. En dat was nog niet alles: op feestdagen werd zelfs wijn geschonken, op Kerstmis, Pasen en Pinksteren.

Jammer genoeg was het niet alle dagen kermis in het huis aan de Windgaten en elders. Het kostje van elke dag werd gevormd door brood en 'potaige' ('potagie') en weinig anders. Dat was een algemeen gegeven, iets wat voor veel arme huishoudens gold. De potage was een gekookte groentesoep die diende om het brood, dat wellicht niet altijd even lekker was, in te soppen. 'Suppa' is een Frankisch woord dat 'stuk brood gedompeld in bouillon' betekent. In het Engelse 'sop' (sneede brood) en 'to sop' en ons 'soppen' bleef deze betekenis nog bewaard. In het oud Frans evolueerde het naar 'soupe' in de betekenis 'potage met sneden brood in'. Van boter, broodbeleg of vlees was er geen sprake. Wel kon er een lik raapzaadolie op de sneden of broodbrokken gesmeerd of gedropt worden. Dat was de boter van de armen (10). Maar, zoals gezegd, soppen was de algemene regel.

Wie zorgde er voor al dat lekkers? In de eerste plaats leden van de Sint-Jorishuis. In 1385 schonk Jan den Vriese, 'blauwvere' (blauwverver van textiel), een erfelijke en 'eeuwige' rente 'omme daermede pottagen te copene ende die te deelne den aermen van Ste Jorishuse in Ghend'. Dat gebeurde 'ter hee-

ren van Gode, over sine siele ende allen zielen' (11). En wat zat er dan in zo'n potage opgediend in het huis ten Windgaten? De voornaamste voedselbestanddelen naast brood waren peulvruchten: bonen en erwten vormden de basisgrondstof van de potage. Deze wellicht dikwijls heel vloeibare om niet te zeggen 'klare' vloeistof verschilde in niets van wat over dit middeleeuwse basisvoedsel gekend is. Als men de prijzen daarvan vergelijkt met de energetische waarde, dan was dit het goedkoopste voedsel dat doorlopend (want gemakkelijk te bewaren) beschikbaar was (12). De gilde stelde jaarlijks, naast een kleine som geld (144 groot), twee zakken zout, twee halsters bonen, twee halsters erwten en zes stopen raapolie ter beschikking van haar hospitaal (13). Dat was allesbehalve veel, zelfs erg weinig, en het kan onmogelijk voldoende geweest zijn om het hospitaal naar behoren te laten functioneren. Berekend op één persoon per bed gemiddeld het hele jaar door, komt dat op 40 gram per gast per avond (14), maar vermoedelijk werd lang niet iedere dag voedsel opgediend. Bijvoorbeeld niet tijdens de ongeveer 150 vastendagen waarop de middeleeuwer zich omwille van zijn / haar zielenheil mocht verheugen. In het Brugse huis Nazareth werd tijdens de vasten slechts drie dagen per week potage verstrekt. We mogen aannemen dat dit al te mager rantsoentje aangevuld werd met occasionele niet geregistreerde schenkingen en met wat sommige gasten zelf meebrachten.

Niet alle giften waren van gildeleden afkomstig en gelukkig ging het niet alleen om soepingrediënten. Een akte betreffende acht Gentse passantenhuizen waaronder Sint-Joris, betreft de 'uiterste wille' uit 1432 - 1433 van Simoen van Straesele met de schenking van een rente bedoeld voor de aankoop van een hoeveelheid tarwe om brood van te bakken. En wellicht waren er naast dergelijke 'eeuwige stichtingen' ook veel occasionele, nooit geregistreerde giften. Een merkwaardige lacune in het Vijfwindgatendieet betreft het bier, in de middeleeuwen nochtans heel belangrijk (15). Daar tegenover staat dat het huis aan de Vijfwindgaten over een 'servoir' (reservoir) beschikte. In 1496 waren er zelfs twee, naast de boomgaard¹⁶. Reservoirs waren (meestal) gemetste bassins om vissen tijdelijk in onder te brengen, een accommodatie waarover verder enkel rijke families en kloosters beschikten. Misschien was de zeer waterrijke omgeving waarin het hospitaal gelegen was, daar niet vreemd aan. We mogen dus aannemen dat de potage soms, hopelijk dikwijls, omgetoverd werd in wat we nu onder authentieke Gentse waterzooi verstaan ...

Slot: 'bij Sint - Joris in de kost'

Het Gentse Sint-Jorishuis aan de Vijfwindgatenpoort was zeker geen unicum. Er waren in veel steden Sint-Jorisgilden die dergelijke gastvrijheid bedreven, bij zoverre zelfs dat een Nederlands spreekwoord 'Bij Sint-Joris in de kost zijn' (of '... te gast zijn') gratis eten betekent.

De Gentse gilde bleef bestaan tot in de late 19de eeuw, werd heropgericht in de vorige eeuw, maar richtte zich op de schutterij en het verenigingsleven (16). Haar prestigieuze locatie aan de Botermarkt - Hoogpoort werd schitterend uitgebouwd, kreeg (vrij laat) een restaurantfunctie (de Cour Saint-Georges) aangevuld met hotelaccommodatie. Het hotel - restaurantbedrijf affi-

cheerde zich een tijdlang volkomen onterecht als het oudste hotel van Gent. Op die plek functioneerde echter nooit een gildegasthuis. Zoals we in een volgend en laatste hoofdstukje zullen zien was het trouwens in de zestiende eeuw al afgelopen met de gastvrijheid van de gilde. Dat gebeurde overigens schijnbaar tegen de wil in van de gildebreeders, maar volkomen in overeenstemming met de veranderende tijdgeest.

Met dank aan Griet Maréchal.

Noten

- 1 Devriese, L. (2010). Het Sint-Jorishuis aan de Vijfwindgaten. Deel 2 Lekker slapen onder het kruis van Sint-Joris. In: *De Heraut*, jg. 46 nr. 2, p. 5-12. De contracten met Jan de Smet en het echtpaar Rade – Guldemonts in De Potter, F. (1868), *De Jaarboeken der Sint-Jorisgilde van Gent*, Hage, Gent.
- 2 Claeus van Lit, ghuldebroeder, meester van den engienien (schiettuigen) stichtte in 1385 een wekelijkse mis op maandag te doen in de Sint-Joriskapel. Nog twee andere misstichtingen staan gedocumenteerd in de bronnen.
- 3 In de stukken opgemaakt rond 1500 is er telkens sprake van 13 bedden. Onder meer in een Franse tekst van Maximiliaan van Oostenrijk in 1512 ter ondersteuning van het moeilijke systeem van de doodschulden. Zie Diericx, Ch.L., (1815). *Mémoires sur la Ville de Gand*, deel 2, p. 459.
- 4 Maréchal, G., (1978), *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de Middeleeuwen*, UGA, reeks Standen en Landen, Heule, 1978 p. 249-250.
- 5 We veronderstellen dat het toelatingsregime dat in Brugge in passantenhuizen slechts voor één nacht gold, ook in het Gentse Sint-Jorishuis van kracht was.
- 6 Hier in de schrijfwijze gebruikt in 1372-1373 in de akte bewaard in het Stadsarchief Gent (SAG), reeks 400 nr. 10, f. 45.
- 7 Een 'last' duidde meestal een min of meer gestandaardiseerde hoeveelheid aan die een bepaald type vervoermiddel kon dragen. In het geval van turf was dat een Durmeschip (ook bekend onder andere namen). De term werd echter zeer variabel gebruikt naargelang het product en de streek. Dikwijls waren het veelvouden van twaalf (vandaar 9600).
- 8 SAG, reeks 400 nr. 10, 1372 – 1373, f. 45.
- 9 Bij archeologisch onderzoek aan de Peperstraat werden resten van 14de-eeuwse tonnetjes van hout, gekapt in het Baltische gebied, aangetroffen. Deze werden bijna zeker gebruikt voor transport van gepekeld haring (Berkers, M., Stoops, G., Peperstraat 2-16 & 30-34; Haneca, K. Peperstraat 2-16: Dendrochronologie van tonputten. In: *Archeologisch onderzoek in Gent. 2000-2009*, Gent, 2009, p. 40-68).
- 10 Bij de iets rijkeren werd raapolie voorbehouden voor de vasten (Van Uyven, R. (1998), *De zinnelijke middeleeuwen*, Leuven, p. 181-182). In het meer welgestelde (?) Brugge was er blijkbaar ook boter in passantenhui-

- zen beschikbaar (Maréchal, G., 1978, p. 253-254).
- 11 SAG, reeks 301, jaarboeken van de Keure (1384-1385, f. 28, r. en v.
- 12 Scholliers, E., *Loonarbeid en honger. De levensstandaard in de 15de en 16de eeuw te Antwerpen, Antwerpen, 1960, p. 168, 171.*
- 13 De Potter, F., (1868), p. 245. Volgens de tekst uit 1496 zou de gilde, nadat het hospitaal feitelijk in handen gegeven was van de zusters, verder zorgen voor deze hoeveelheden voedsel, zoals ze voordien deed. Ze had ook de zorg voor de turven overgenomen.
- 14 Als we een halster erwten of bonen ongeveer mogen gelijkstellen aan een halster tarwe (iets meer dan 5 decaliter) dan voorzag de gilde zowat 200 kg per jaar. Bij deze berekening veronderstellen we even dat de Brugse vastenregeling die slechts drie keer per week potage voorzag, voor het Sint-Jorishuis niet gold. Overigens stemt de berekende hoeveelheid in orde van grootte overeen met deze gemaakt door Griet Maréchal voor Brugge. Zij berekende de caloriewaarde van een dergelijke brood-potage-maaltijd en kwam daarmee tot ongeveer één tiende van wat dagelijks nodig is om te (over)leven (Maréchal, G., 1978, p. 255-257). Een stoop bevatte in Gent 2,3 liter (Lievevrouw-Coopman, L. (1946), *Oude Gentsche maten en gewichten*. In: *Oost-Vlaamsche Zanten*, Gent, 1946, jg. 21 nr. 1-2.
- 15 Giften van bier en wijn zijn wel bekend uit de 16de-eeuwse rekeningen van het Bijlokehospitaal (Van Heddeghem, A. (1878). *Een middeleeuws abdijhospitaal de Oude Bijloke : Gentse hospitalen en ziekenverzorging 1146-1797*, De Vries – Brouwers, Antwerpen, p. 77).
- 16 Moulin – Coppens, J. (1982), *De geschiedenis van het oude Sint-Jorisgilde te Gent*, Gent, Hoste – Staelens, pp. 482.

7. Het einde van de middeleeuwse hospitalitas ‘ten Windgaten’ (na 1496)

Andere tijden, andere zeden. De middeleeuwse praktijk van hospitalitas bloedde stilaan dood. Al heel vroeg trouwens, in sommige stichtingen zelfs vanaf de 13de eeuw, werden behuizing en geldelijke middelen van caritatieve instellingen, geheel of gedeeltelijk aangewend om enkelingen of echtparen, in feite geprivilegieerden, gedurende langere tijd onderdak te verschaffen. Dat waren de proveniers die genoten van een ‘prove’ (prebende) die ze zelf gekocht en betaald hadden of om een of andere reden verkregen van de godshuisbeheerders.

Mentaliteitsverandering

Van bijzonder belang in ons verhaal, en heel specifiek voor het Sint-Jorishuis, is de ingrijpende mentaliteitsverandering ten aanzien van arme reizigers en thuislozen die zich vooral in de 16de eeuw doorzette. De aanbeden arme werd een verdachte figuur, louche zelfs, een profiteur, een mogelijke misdadiger. Het klinkt ons vertrouwd in de oren. De moderniteit kondigde zich aan. Een voorgebod uitgevaardigd in 1541 stipuleert heel precies wat er te gebeuren stond met ‘alle de vremde (die) duer dese stad lijden zullen, aarme wesende, ende

benoudt om huerlieder nootdurst' (1). Ze moesten naar de hospitalen naast de poorten gaan waar ze, als het te laat was om de stad te verlaten, 'nootdurst' voor welgeteld één avond mochten krijgen. Als het 'daechs ghenough es om te passeren', moesten de armen de stad doortrekken zonder te 'mendicerene ofte aelmoesene van de goeden lieden te heeschene (eisen)'.

Van gasthuis tot klooster

Het zal wel geen toeval geweest zijn dat de Sint-Jorisgilde haar hospitaal via een uitgebreide en gedetailleerde akte in 1496, in handen gaf van vier vrouwen die zich helemaal niet opstelden als hospitaalzusters, maar als echte religieuzen. Volgens de veelbetekenende standaarduitdrukking van die tijd waren zij 'gestorven voor de wereld' (2). Blijkbaar was het niet de bedoeling dat deze zusters de macht zouden overnemen, maar het duurde niet lang of het was zover. Een bitter conflict volgde.

De zorg voor arme reizigers werd doelbewust afgestoten. Een echo daarvan vangen we op in een van de talrijke teksten ontstaan tijdens de strijd om de macht over het Sint-Jorishuis tussen de gilde en de nieuwe kloostergemeenschap. In 1607, toen er al lang geen armen meer opgenomen werden, meenden de gildebreders dat de zusters zich ten onrechte beriepen op de aanwezigheid van schurken onder de 'aerme pelgrims' om de verzorgingstaak van het hospitaal te laten vallen: 'en waren er enighe rabauwen onder hen, dan was dat gheen reden om de goeden zonder zorgen te laten'.

Of de gilde werkelijk daarover bezorgd was, mag worden betwijfeld. Overigens hadden de zusters al in 1513 gevraagd de arme pelgrims te laten 'antieren' door manspersonen. De gilde die toen nog iets in de pap te brokken had aan de Vijfwindgaten, meende dat er daarvoor 'uutgaensterigghen' (lekenzusters) aangeworven konden worden. In een tekst (3) uit dezelfde periode is er ook sprake van 'een broer' (broeder). Een gelijkaardige situatie bestond in de Bijloke waar, onder het dienstpersoneel, lekenzusters en een knecht uitsluitend met ziekenoppas belast waren (4).

Maar, zoals gezegd, de vreemdelingen (gratis) herbergen was een uitsterven-de praktijk. De zustergemeenschap zette alles op alles om tot een volwaardig nonnenklooster uit te groeien. Dat was, zo vond zij, onvereenigbaar met een gedeelde functie van passantenhuis. Het is ergens wel te begrijpen. Het cliënteel van het huis bestond allicht hoofdzakelijk, indien niet uitsluitend uit mannen. Harde kerels wellicht. Velen onder hen moeten al heel wat water-tjes, troebele en andere, doorzwoomen hebben.

Het vreemdelingen herbergen verdween ook uit andere instellingen. Sommige ervan evolueerden al snel tot soms gespecialiseerde ziekenhuizen, exacter: onderkomens voor zieken. In Gent bijvoorbeeld Sint-Jan te Dullen aan de Vlasmarkt voor zwakzinnigen. Andere, de meeste, werden proveniershuizen waarin al of niet bejaarde alleenstaanden die een prebende (provende) genoten, al of niet tegen afstand van hun eigen bezittingen, permanent verbleven.

Epiloog

Hoe zwervers die zich aan de stadspoorten presenteerden aangepakt werden, lezen we in het levensverhaal van een zonderling, een vloeiend Latijn

en andere talen sprekende jonge man van onduidelijke herkomst, een zekere George, die zich aan het begin van de jaren 1700 uitgeeft voor Formosaan (Taiwanees). Op een van zijn zwerftochten bereikt George de poorten van de stad Lyon, waar een wachter hem vraagt of hij een aalmoes wil. "Ja", antwoordt de zwerver onschuldig. De wachter loopt langer dan een uur met hem door de stad, - de jongen kon hem nauwelijks bijbenen, terwijl hij verwachtingsvol omhoog kijkt naar de grote gebouwen en kerken. Als het tweetal de andere kant van de stad bereikt bij een volgende poort, steekt de wachter zijn hand in zijn zak. "Hier", zegt hij terwijl hij een paar koperen muntjes in de Georges hand stopt. "Ga nu door deze poort. Als je ooit in Lyon terugkeert, krijg je ervan langs met de zweep". De wachter loopt weg en de jongen blijft sprakeloos achter (5).

Noten

- 1 SAG, reeks 93 nr. 26 (reg. BB), f. 312 v.
- 2 Contract van de zusters met de gilde van 1496. Zie De Potter, F. (1868). *De Jaarboeken der Sint-Jorisgilde van Gent*, Hage, Gent, p. 238 -244.
- 3 SAG, nota's Van Werveke nr. 475.
- 4 Dat was althans in 1671 het geval: Walters, J., (1930), *Geschiedenis der zusters der Bijloke te Gent*, Veritas, Gent, p. 80.
- 5 Collins, P., (2001), *Banvard's folly. Thirteen tales of renowned obscurity, famous anonymity and rotten luck*. In het Nederlands: *Miskend talent*, Vasallucci, Amsterdam, p. 157-158.